

8. Донченко Е. А. Социетальная психика. — К.: Наук. думка, 1994. — 207 с.
9. Дробижева Л. Н., Кузнецов И. М., Кцова Г. У. Некоторые проблемы этнопсихологических исследований // Психологический журнал. — 1988. — Т. 9. — № 3. — С. 26–34.
10. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.
11. Кон И. С. К проблеме национального характера // История и психология. — М.: Наука, 1971. — С. 122–158.
12. Кон И. С. Национальный характер — миф или реальность? // Иностранная литература. — 1968. — № 9. — С. 215–229.
13. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. — Нью-Йорк, 1949. — Т. 1. — С. 708–718.
14. Леонтьев А. А. Национальная психология и этнопсихология // Сов. этнография. — 1983. — № 2. — С. 80–82.
15. Липа Ю. Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992. — С. 153–165.
16. Мірчук І. Світогляд українського народу. — Прага: УВУ, 1942. — С. 18–20.
17. Пибоди Д., Шмелёв А. Г., Андреева М. К. та ін. Психосемантический анализ стереотипов русского характера: кросскультурный аспект // Вопросы психологии. — 1993. — № 3. — С. 101–109.

Ключевые слова: национальный характер, национальный интерес, менталитет, национальное сознание, психический состав нации.

Key words: national character, national interest, mentality, national awareness, psychological structure of nation.

УДК 159.922

О. П. Кравченко

ПРЕЗЕНТОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ВЛАСНОГО ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Статья посвящена исследованию проблемы жизненного пути личности, в частности его презентативности. Показано, что самоосознание личностью собственного жизненного пути результирует его субъективную картину, которая может быть представлена через событийность, или системную организацию событий. Дано определение событий как вариативного оценочного критерия значимости жизненной ситуации.

The article is dedicated to research of personality's course of life and its presentation in particular. It shows that personality's self-awareness of their own course of life results in its subjective worldview, which can be presented through event system organisation. Event is defined as variation estimation criterion of life situation importance.

Життєвий шлях особистості у сучасному людинознавстві є однією з ключових проблем, яка залучає до розгляду інтегральні процеси динаміки розвитку та становлення особистості у процесі життєдіяльності. Життєвий шлях особистості — на що вказує й сама понятійна конструкція — є складною проблемою. Він є об'єктом пізнання, у структурі якого свій предмет знаходять інші наукові дисципліни, зокрема філософія, соціологія, етнографія, культурологія, психологія тощо. Останнє закріплює за проблемою статус мульти- та міждисциплінарної: такої, що як важливу умову свого вдалого вирішення потребує інтеграції та консолідації численних галузей знання.

Власне саме проблема життєвого шляху особистості є показовою і демонструє логіку становлення сучасної системи наукового знання, виражену свого часу О. М. Леонтьєвим у вигляді прогнозу щодо майбутності науки, зокрема психології: перехід від досліджень за галузями до досліджень за проблемами [2]. Однак поєднання дослідницьких зусиль не означає втрати предметної специфіки окремої галузі. Унікальність внеску психологічного аналізу засвідчується завдяки тому, що до розгляду долучається особистість як об'єкт центрації дослідницьких зусиль, спрямованих на проблему життєвого шляху. Останнє, власне, й увиразнює акценти, пріоритети та преференції психологічної науки.

Водночас багатовимірність проблеми життєвого шляху дає змогу виокремити у нашому аналізі спільний знаменник, а саме поняття життєвого шляху, що використовується для позначення індивідуальної історії розвитку. Найістотнішим, однак, для психології виявляється здійснення за допомогою цього поняття реконструкції розуміння особистісного розвитку. Зокрема воно віддзеркалює момент переходу від розуміння проблеми розвитку людини як сукупності хронологічних дат її (людини) онтогенетичної еволюції до «стилів розвитку» (Г. Томе) та умов їх утворення. За словами І. С. Кона, навіть формулювання «розвиток особистості в онтогенезі» є неправомірним, адже онтогенез — процес розвитку індивідуального організму, а особистість — це системна якість, що набуває індивід у предметній діяльності та спілкуванні й яка характеризує його з огляду на входження у суспільні відносини [5, С. 255].

Відмітимо ще одну істотну особливість психологічного аналізу життєвого шляху особистості, а саме: наріжним його каменем виявляється не об'єктивований у життєвих ситуаціях «індивідуальний літопис», а його суб'єктивний образ, його презентованість суб'єкту життя.

Отже, специфічність життєвого шляху особистості як предмета психологічного дослідження насамперед у тому, що його аналіз передбачає введення у розгляд множини різних ліній, тенденцій та закономірностей, поєднаних у межах окремої біографії. Варто зазначити, що таке обмеження при аналізі не призводить до вилучення окремої людини з цілісної «історії формування та розвитку особистості в певному суспільстві, представника певної епохи та сучасника певного покоління» [1, С. 86]. Інакше кажучи, вивчення життєвого шляху потребує системного аналізу: й об'єктивних чинників індивідуального життя та різних форм презентованості його суб'єкту.

Розглянемо спочатку сам термін «презентованість».

За О. М. Леонтьєвим, презентованість — це усвідомлення об'єктивної дійсності як такої [6, С. 240].

Ф. В. Басін, коментуючи таке визначення, зазначає, що «при відображенні, яке супроводжується презентованістю дійсності суб'єкту, ми зіштовхуємося зі своєрідним «подвоєнням» картини світу. При цьому змістом останнього стає не тільки об'єктивна дійсність як така, але й переживання, ставлення до цієї дійсності, що протистоїть як більш-менш усвідомлювана суб'єктивна даність тим елементам зовнішнього світу, які ці переживання безпосередньо викликають» [3, С. 256].

Для нашого аналізу істотним є тлумачення презентованості саме як специфіки людського усвідомлення, для якого властиве зазначене «подвоєння» картини світу: розуміння та протиставлення «світу як він є» та «світу, яким він є для мене». Окрім того, це розуміння, що «світ, яким він є для мене», є таким для мене саме зараз, або «мене теперішнього».

Отже, завдяки презентованості, де в якості об'єктивної дійсності постає власний життєвий шлях, забезпечується можливість його суб'єктивних «відтисків», зокрема у формі суб'єктивної картини життєвого шляху (як парціальні, виникають інші феномени життєвого шляху: психобіографічні утворення, через які здійснюється його регуляція, а саме: життєва перспектива, життєва стратегія та програма, життєві цілі та завдання, психологічний час тощо).

За Б. Г. Ананьєвим, суб'єктивна картина життєвого шляху у самосвідомості людини завжди вибудовується відповідно до індивідуального та соціального розвитку, співвимірюваному у біографо-історичних датах [1, С. 129]. Специфіка здійснюваного ним теоретичного підходу полягає в тому, що він розглядає онтогенез і життєвий шлях людини як явища взаємопов'язані та такі, що зумовлюють одне одного. Онтогенез у такому разі тлумачиться як

розвиток індивіда та його мозку (тобто розвиток психофізіологічних функцій), а життєвий шлях — як поєднання історичних та біографічних подій. Тому Б. Г. Ананьєв пропонує розпочинати вивчення життєвого шляху з періодизації. Він, зокрема, вводить у психологію поняття «фази життєвого шляху», що накладаються на вікові стадії онтогенези, проте водночас зумовлені як певними історичними подіями, так і, наприклад, змінами способу життя, або ж «сумою цінностей та життєвою програмою — метою та сенсом життя» [1]. Етапи життя в цій теоретичній конструкції пов'язані між собою, а тому індивідуальний розвиток постає в аналізі як єдина цілісна історія, де окремі вікові фази не просто утворюють різні блоки, кожен з яких має особливі характеристики, а всі наступні фази змістовно пов'язані з попередніми, й не лише з найближчими, а й з тими, що є віддаленими у часі. Інакше кажучи, для Б. Г. Ананьєва основною одиницею аналізу є вік людини. Саме вік поєднує соціальне й біологічне в ці особливі утворення — періоди життєвого шляху.

Для індивідуального розвитку людини вирішальне значення має, на думку Б. Г. Ананьєва, історичний час. Це друга істотна особливість згаданої теоретичної конструкції. Зокрема, він писав: «Усі події цього розвитку (біографічні дати) завжди вишукуються відносно системи вимірювання історичного часу» [1, С. 128]. Він навіть наголошує на тому, що «...психологічне вимірювання структури особистості, її характеру й таланту вже немислимі поза категорією історичного часу, що є параметром суспільного розвитку та однією з характеристик історичної епохи, сучасницею якої є певна конкретна популяція та особистість, що до неї належить» [1, С. 129].

Саме тому, виокремлюючи найнеобхідніші аспекти аналізу суб'єктивної картини життєвого шляху особистості, Б. Г. Ананьєв, по-перше, характеризує це утворення як найважливішу характеристику самосвідомості людини, по-друге, відзначає, що в ній відображено віхи соціального й індивідуального розвитку, по-третє, вона завжди розгорнута в часі, по-четверте, фіксує у біографічних датах основні події життєвого шляху та поєднує за допомогою єдиної системи відліку біологічний, психологічний та історичний час.

Ще однією особливістю згаданої концепції, на яку варто звернути увагу, з огляду на мету нашого аналізу, є те, що тут чітко названо найпростіші елементи реального життєвого шляху, а саме — події. Подію як одиницю життєвого шляху тлумачать Н. О. Логінова, О. О. Головаха, , Є. І. Кронік, Р. А. Ахмеров.

Тому розгляд специфіки презентованості особистості власного життєвого шляху як фундаментальної потреби людини у власній історії потребує, на наш погляд, звернення до такого феномену, як подієвість життєвого шляху особистості.

Існує кілька усталених класифікацій і типологізацій подій.

Так, Б. Г. Ананьєв розрізняв *події середовища* та події *поведінки людини у середовищі*. Перші — це істотна, дискретна зміна в обставинах розвитку, що відбувається не з волі та ініціативи суб'єкта життя. Перервність у перебігу життя зумовлюється тут вторгненням різних зовнішніх сил у долю людини (збігом обставин (сприятливим чи несприятливим), що порушує плани людини та змінює усталений спосіб життя). Найістотнішим є те, що події середовища, завдаючи об'єктивних змін у житті людини, не є однозначними за своїми наслідками. Значення тієї чи іншої об'єктивної події розкривається у зв'язку з позицією, яку займає сама людина щодо неї.

Події поведінки людини у середовищі — це вчинки. Значущість такої ремарки полягає в тому, що вчинки тлумачаться як одиниці суспільної поведінки особистості. Вчинки індивіда, будучи обставинами життя оточення, водночас перетворюють обставини розвитку самого суб'єкта життя. Важливим також є те, що вчинки-події слугують не лише досягненню конкретної мети, а й відкривають нову життєву перспективу; в них реалізуються ставлення людини.

До двох згаданих Н. О. Логінова додає третю групу подій — події внутрішнього життя, або події-враження — духовна біографія, яку складають «пошук, відкриття, утвердження або заперечення цінностей» [7, С. 162]. Для таких подій важливим є те, що вони викликають тривалі та інтенсивні переживання особливого, морально-естетичного характеру, які впливають на визначення самим суб'єктом подальшого життя.

Майже повторюючи основну специфікацію виокремлених подій, М. Епштейн також вирізняє три типи подій, хоча термінологічне співвіднесення є дещо іншим. Так, події, що відбуваються з людиною з її власної волі (особливо внаслідок тих чи інших прийнятих нею рішень), ним названі вчинками. Отже, характерною особливістю вчинків є те, що їх задає сам суб'єкт дії (наприклад, людина обирає фах, бере шлюб, змінює місце проживання тощо). Друга категорія подій, протилежна першій, — випадки, тобто ті події, в яких людина є не суб'єктом, а ніби об'єктом іншої волі, жертвою певного надособистісного збігу обставин (до них належать

аварії, катастрофи, несподівані зустрічі, захворювання тощо). Нareshtі, третя категорія — події, що відбуваються не з волі окремої людини, але й не з волі випадку. Стрижнем їх виникнення є певна закономірність, з якою вчинки людини призводять до певних випадків у її житті. Події такого типу було названо звершеннями: в них ніби завершується та чи інша дія, справа, що була розпочата людиною з власної волі, але згодом людина втратила над нею контроль [9].

І. С. Кон пропонує типологію подій, створену на підставі того, до якої сфери життя вони належать, а саме: фізичні, біологічні, соціальні та психологічні. З огляду на те, відбуваються вони навколо індивіда, з ним самим чи в його внутрішньому житті, розрізняють зовнішні (середовищні), поведінкові (вчинки) та внутрішні (духовні) події. Крім того, він пропонує розрізняти події, що відбуваються в особистому житті індивіда (індивідуальні), та події, що постають як об'єкти історичних обставин (соціокультурні). За ступенем їх масовості, повторюваності й прогнозованості розрізняють звичні (нормативні) та випадкові (виключні) події [4, С. 171]. Однак, на наш погляд, винятково формальні засади розмежування цих типів применшують значущість цієї класифікації. Насамперед проблематичним є те, що надзвичайна різноплановість виокремлених типів позбавляє можливості з'ясувати, які саме події вкорінені в особистісний рівень регуляції життя.

Варто зазначити, що всі згадані типології у тому чи іншому ступені наслідують тлумачення життєвої події, пропоноване С. Л. Рубінштейном. Зокрема він визначав події як «вузлові моменти та поворотні етапи життєвого шляху індивіда, коли з прийняттям того чи іншого рішення на більш чи менш тривалий період визначається подальший життєвий шлях особистості» [8, С. 643]. Тут однак постає питання: що саме спричинює «поворотність» життєвого шляху — зовнішня обставина чи прийняття людиною рішення? Означення етапу як поворотного вказує на певний трансформаційний ефект, проте критерії залишилися незрозумілими, хоча саме взаємозалежність поворотного ефекту та прийняття рішення є «вузловим моментом» події в розумінні С. Л. Рубінштейна, а саме того, що є основною «подієвою силою».

На наш погляд, перспективним буде розгляд події як інтерпретаційної характеристики значущості життєвої ситуації, оскільки це увиразнить один із модусів презентованості особистості власного життєвого шляху. Отже, подія — це одиниця модусу значущих життєвих ситуацій, яка входить до домінуючого блоку їх ієрархічної

структури. Для означення цілісного відображення особистістю свого життєвого шляху (минулого, теперішнього та майбутнього, його етапів та їх взаємозв'язку), невідповідного механічному поєднанню низки подій, нами запропоновано поняття подієвості.

Події минулого здійснюють функцію означення ключових етапів становлення особистості, а події майбутнього — спонуки подальшої активності особистості. Іншими словами, події минулого є своєрідним підґрунтям логіки та причинності самостановлення особистості. Події майбутнього, за умови їх причетності до інтенціональної сфери людини, постають як особистісні завдання. У разі зреалізованості завдань відбувається їх зміщення до ретроспективи власного життєвого шляху, й вони постають у суб'єктивній картині життєвого шляху вже як пояснювально-причинні моменти становлення.

Отже, подієвість життєвого шляху ми пропонуємо розглядати як системну організацію подій (елементів транспективи життєвого шляху), виокремлених особистістю при інтерпретації життєвих ситуацій як значущих.

Зазначимо окремо, що значуща ситуація небов'язково є «поворотною», адже поворотністю визначається зміна особистісного вектора (насамперед його спрямування), тим часом як певна життєва обставина може укріпити віру людини у правильності обраного шляху. Особливо це стосується бачення значущих життєвих ситуацій у майбутньому. Крім того, неприпустимим, на наш погляд, є злиття ієрархічної позиції життєвої ситуації за критерієм особистісної значущості з відповідною ієрархічною позицією за критерієм поворотності чи доленості (впливу на подальше життєздійснення). Так, смерть близької людини може бути значущою, однак не завжди поворотною чи доленою.

Особливе зацікавлення викликає проблема подієвого представлення життєвого шляху, адже вона є суто критеріальною оцінкою життєвої ситуації. Так, момент значущості життєвої ситуації є похідною від того, що саме треба вважати значущим (останнє зазнає змін як з огляду на варіативність самої оцінки людини, так і з огляду на унікальність оцінок масиву інших людей), а отже, й бачення життєвого шляху є варіативним і неоднозначним. Як інші, так і сама людина по-різному бачить власний життєвий шлях (зразком тут може слугувати аналіз біографії та автобіографії однієї особи). Говорячи про відмінність між оцінками або переоцінку тієї чи іншої ситуації, ми тим самим підкреслюємо, що вони можуть мати, крім наявної, ще й потенційну значущість (подія як

відстрочений ефект). Власне, осягнення згаданої несиметричності значущостей постає як осередок процесу презентованості особистості власного життєвого шляху.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що, на наш погляд, власний життєвий шлях особистості презентується через подієвість, тобто системну організацію подій. Подія, у свою чергу, розглядається як інтерпретаційна характеристика значущості життєвої ситуації.

Оскільки значущість є варіативним оцінним феноменом, то власне презентованість життєвого шляху особистості для інших і для неї також є змістовно відмінними поняттями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания.— СПб.: Питер, 2002.— 288 с.
2. *Асмолов А. Г.* По ту сторону сознания: Методологические проблемы неклассической психологии.— М.: Смысл, 2002.— 480 с.
3. *Бассин Ф. В.* Проблема бессознательного (О неосознаваемых формах высшей нервной деятельности).— М.: Медицина, 1968.
4. *Кон И. С.* В поисках себя: Личность и ее самосознание.— М.: Политиздат, 1984.— 355 с.
5. *Кон И. С.* Социологическая психология.— М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999.— 560 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения: в 2 т.— М.: Педагогика, 1983.— Т. 1.— 392 с.
7. *Логинова Н. А.* Развитие личности и ее жизненный путь // Принципы развития в психологии.— М.: Наука, 1978.
8. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии.— СПб.: Питер, 2000.— 712 с.
9. *Эпштейн М.* Поступок и происшествие. К теории судьбы // Вопросы философии.— 2000.— № 9.— С. 65–77.

Ключевые слова: презентативность, субъективная картина жизненного пути, событийность, событие, значимость.

Key words: presentation, subjective worldview, event, importance.